

**TALABALARNING KOMPOZITSION FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING
NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI****Karshiboyeva Dilafruz Boxodirovna** – *stajyor o'qituvchi*karshiboyeva89@mail.ru*Guliston davlat universiteti***ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОМПОЗИЦИОННОГО
МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ****Каршибоева Дилафруз Бахадировна** – *стажёр преподаватель**Гулистанский государственный университет***THEORETICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPING
STUDENTS' COMPOSITIONAL THINKING****Karshiboyeva Dilafruz Baxadirovna** – *trainee teacher**Gulistan State Universiti*

Tayanch so'zlar: kompozitsiya, kompozitsion fikrlash, tasviriy san'at ta'limi, badiiy tafakkur, estetik did, kreativlik, kompozitsiya qonuniyatlari.

Rezyume. Maqolada tasviriy san'at ta'limi jarayonida talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kompozitsiya nazariyasining asosiy qonuniyatlari: yaxlitlik, kontrast, g'oyaviy birlik va tipiklashtirishning kompozitsion fikrlash shakllanishidagi o'zni yoritiladi. Shuningdek, talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar asoslab beriladi.

Ключевые слова: композиция, композиционное мышление, обучение изобразительному искусству, художественное мышление, эстетический вкус, креативность, закономерности композиции.

Резюме. В статье анализируются теоретико-педагогические основы развития композиционного мышления студентов в процессе обучения изобразительному искусству. В исследовании раскрывается роль основных закономерностей теории композиции — целостности, контраста, идейного единства и типизации в формировании композиционного мышления. Также обосновываются педагогические условия, способствующие развитию композиционного мышления студентов.

Key words: composition, compositional thinking, fine arts education, artistic thinking, aesthetic taste, creativity, principles of composition.

Summary. The article analyzes the theoretical and pedagogical foundations for developing students' compositional thinking in the process of fine arts education. The study highlights the role of the main principles of composition theory — integrity, contrast, ideological unity, and typification in the formation of compositional thinking. The pedagogical conditions that contribute to the development of students' compositional thinking are also substantiated.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish ustuvor pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tasviriy san'at ta'limi talabalarning estetik dunyoqarashi, badiiy tafakkuri hamda ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Tasviriy san'at faoliyati o'z mohiyatiga ko'ra ijodiy jarayon bo'lib, unda tasviriy vositalardan ongli va maqsadga muvofiq foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. San'at nazariyasida kompozitsiya badiiy asarning ichki tuzilishini belgilovchi asosiy omilsifatida qaraladi. Kompozitsiya yosh rassomlarning estetik mahoratini oshiradi, ularning ijodiy erkinligi va g'oyalarini yanada rivojlantirishga yordam beradi va ularga tomoshabinning e'tiborini tortadigan yangi san'at asarlarini yaratish uchun juda muhim bo'lgan asosiy tamoyillarni o'rgatadi [1]. Shu bois kompozitsiya tasviriy san'at ta'limining muhim nazariy va metodik asoslaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlarda kompozitsiya mashg'ulotlari talabalarning badiiy tafakkuri, estetik didi hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omil sifatida e'tirof etiladi. Kompozitsiya jarayonida talaba tasviriy elementlar o'rtasidagi munosabatlarni anglaydi, ularni muayyan badiiy g'oya asosida bir butun tizimga keltirishga intiladi. Bu esa kompozitsion fikrlashning shakllanishiga xizmat qiladi. Biroq tasviriy san'at ta'limi amaliyotini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, kompozitsiya fanini o'qitish

jarayonida ko'pincha texnik ko'nikmalarni shakllantirishga ko'proq e'tibor qaratilib, talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirish masalasi yetarli darajada nazariy asoslanmaydi. Natijada talabalarning ijodiy ishlarida kompozitsion yaxlitlik va badiiy mantiq yetarli darajada namoyon bo'lmaydi. Shu sababli tasviriy san'at ta'limida talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini aniqlash dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi tasviriy san'at ta'limi jarayonida talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida pedagogika, san'atshunoslik hamda tasviriy san'at ta'limi metodikasi sohasidagi ilmiy manbalar kompleks tarzda o'rganildi. O'tmishdagi tasviriy san'at ustalari orasida kompozitsiya yaratish san'atini puxta egallagan va uni o'z asarlarida mukammallikka yetkazganlar orasida Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo, A.Durer, I.D.Ingres, P.Rubins, Rafael, Tintoretto, A.Ivanov, K.Bryullov, I.E.Repin, Yu.Mateiko va boshqalarni sanab o'tishimiz mumkin.

Tasviriy san'atning turli turlari va janrlarida ishlagan va hozirda ajoyib asarlar yaratayotgan ba'zi o'zbek rassomlarini sanab o'tishimiz mumkin. O.Tansykboeva, I.Ikromov, Z.Inogomov, Ch.Axmarova, H.Xusniddinxo'jaeva, A.Abdullaeva, R.Ahmedov, R.Choriev, I.Jabborov,

A.Boymatov, J.Umarbekov, Sh.Abdurashidova, A.Mirzaev, S.Abdullaeva, A.Ikromjanov, B.Jalolov, A.Nuritdinov va boshqa ko'plab rassomlarni kompozitsiya ustalari deb atash mumkin. Ular o'z asarlarining ijobiy jihatlari tahlil qiladilar va ulardan saboq oladilar, bu esa, albatta, o'quv mashqlarini o'tkazish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [2]. Akademik V.S.Kuzin ta'kidlaganidek: «Badiiy obrazlar asta-sekin shakllanadi; ular ulkan va qiyin ijodiy ish jarayonida kristallanadiganga o'xshaydi». Tadqiqotchi E.A.Kibrik ta'kidlaganidek: «Tasavvur bilan fikrlash qobiliyati kamdan-kam uchraydi - bu buyuk iste'dod va chinakam ilhomning belgisidir». Kompozitsiyani o'qitish nazariyasi va metodikasi sohasidagi yetakchi mutaxassis E.V.Shoroxov shu munosabat bilan shunday deb yozadi: «Haqiqiy san'at asarlari badiiy obrazlarda aks ettirilgan voqelikni chuqur va har tomonlama o'rganish asosida yaratiladi». Mashhur olim va rassom N.N.Volkovning ta'kidlashicha, «San'at maktabi xayoliy fikrlashni rivojlantirish ustida ishlashi kerak» [3]. Tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlash maqsadida bir qator nazariy va tahliliy metodlardan foydalanildi. Masalan, Uyg'onish davri rassomi Leonardo da Vinchining mashhur «Mona Liza» portretiga nazar tashlasak, u asarni yaratishda ajoyib kompozitsiya qoidalarini qo'llaganini ko'ramiz. Rassom personajning ichki dunyosini yuz ifodalari, ranglar va chiziqlar orqali, jumladan, yuzning markaziy holati va og'irlik markazi, nafas olishning izchil ifodasi va kompozitsiyani mahorat bilan ochib berishga muvaffaq bo'ldi. Uning asarlaridagi yuzning markaziy holati va og'irlik markazlari, shuningdek, nafas olishning izchil uzatilishi kompozitsiya mahoratini namoyish etadi [4]. Avvalo, kompozitsion fikrlash tushunchasining nazariy mohiyatini aniqlash hamda uning tasviriy san'at ta'limi jarayonidagi o'rnini belgilash maqsadida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, pedagogik kuzatish metodidan foydalanildi.

Mazkur metod yordamida turli davrlarga mansub tasviriy san'at asarlarining kompozitsion tuzilishi o'rganildi hamda kompozitsiya qonuniyatlarining badiiy obraz yaratishdagi roli aniqlashtirildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari tasviriy san'at ta'limi jarayonida kompozitsion fikrlash talabalarning badiiy tafakkuri va ijodiy faoliyatini shakllantiruvchi muhim omillardan biri ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar natijasida kompozitsion fikrlash quyidagi asosiy tarkibiy komponentlar asosida shakllanishi aniqlandi.

Birinchidan, analitik tafakkur kompozitsion fikrlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ikkinchidan, obrazli tafakkur kompozitsion fikrlashning asosiy komponentlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, estetik baholash qobiliyati kompozitsion fikrlash jarayonining muhim jihati hisoblanadi.

To'rtinchidan, ijodiy qaror qabul qilish qobiliyati kompozitsion fikrlash jarayonining yakuniy bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot jarayonida kompozitsion fikrlashning shakllanishi kompozitsiya nazariyasining asosiy qonuniyatlari bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Ye.V.Shoroxov ta'kidlashicha: Kompozitsiyaning asosiy qonunlarini yaxlitlik qonuni, qarama-qarshiliklar qonuni, yangilik qonuni, barcha kompozitsiya vositalarining

mafkuraviy kontseptsiyaga bo'ysunish qonuni deb atash kerak [5]. Xususan, yaxlitlik qonuniyati kompozitsion tuzilmaning barcha elementlarini yagona badiiy tizimga birlashtirishga xizmat qiladi.

Kontrast qonuniyati tasviriy elementlar o'rtasidagi qarama-qarshilik orqali kompozitsiyaning ifodaviyligini kuchaytiradi hamda badiiy obrazning ta'sirchanligini oshiradi.

G'oyaviy birlik qonuniyati kompozitsiyaning barcha elementlarini yagona mazmuniy g'oyaga bo'ysundirishni ta'minlaydi. Natijada badiiy obrazning mantiqiy yaxlitligi shakllanadi.

Tipiklashtirish qonuniyati badiiy obraz yaratish jarayonida muhim belgilarni umumlashtirish va ularni ifodalashni nazarda tutadi. Shunday qilib, mazkur qonuniyatlar talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishning nazariy asosini tashkil etadi.

Muhokama. Tasviriy san'at pedagogikasi sohasidagi ilmiy tadqiqotlarda kompozitsiya badiiy ta'limning muhim tarkibiy qismi sifatida e'tirof etiladi. Kompozitsiya tasviriy san'at asarining strukturaviy asosini tashkil etib, tasviriy elementlar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlaydi hamda badiiy obrazning mazmuniy ifodasini belgilaydi. Ko'plab tadqiqotchilar kompozitsiya mashg'ulotlari talabalarning badiiy tafakkuri, estetik didi hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydilar. Kompozitsiya jarayonida talaba tasviriy elementlarni tahlil qilish, ularni muayyan g'oya asosida birlashtirish hamda badiiy obraz yaratish jarayonida mustaqil qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini egallaydi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, kompozitsion fikrlashni rivojlantirish tasviriy san'at ta'limining muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Biroq amaliyotda kompozitsiya mashg'ulotlari ko'pincha texnik ko'nikmalarni shakllantirish bilan cheklanib qoladi. Bu esa talabalarning kompozitsion tafakkuri to'liq rivojlanmasligiga olib keladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kompozitsion fikrlashni rivojlantirish jarayoni kompozitsiya nazariyasining asosiy qonuniyatlarini tizimli ravishda o'rgatish hamda amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish asosida tashkil etilganda samarali natija beradi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari tasviriy san'at ta'limi jarayonida kompozitsion fikrlash talabalarning badiiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Kompozitsion fikrlash tasviriy san'at faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u talabalarning badiiy tafakkuri, estetik didi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Talabalarning kompozitsion fikrlashi kompozitsiya nazariyasining asosiy qonuniyatlari yaxlitlik, kontrast, g'oyaviy birlik va tipiklashtirish asosida shakllanadi.

Kompozitsion fikrlashni rivojlantirish jarayoni nazariy bilimlar va amaliy mashg'ulotlarning uzviy uyg'unligi asosida tashkil etilganda samarali natija beradi.

Tasviriy san'at ta'limi jarayonida ijodiy topshiriqlar tizimidan foydalanish, san'at asarlarini kompozitsion tahlil

qilish hamda mustaqil ijodiy faoliyatni rag'batlantirish takomillashtirish hamda talabalarning kompozitsion talabalarning kompozitsion fikrlashini rivojlantirishga fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik xizmat qiladi. Shu bois tasviriy san'at ta'limida yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ilmiy-pedagogik kompozitsiya fanini o'qitish metodikasini ilmiy asosda vazifa hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Karshiboeva D.B. The importance of innovative methods in teaching composition. // Экономика и социум. 2025. № 3-1 (130). – С. 147-151.
2. Tojiev B., Isaxojieva N. Qalamtasvir, rangtasvir va kompozitsiya asoslari. – Toshkent: NMAK «Sharq», 2011.
3. Drozdov S.A. Pedagogika universitetlarining san'at va grafika fakultetlarining 1-2-kurs sirtqi talabalarida vizual fikrlash vositasi sifatida maxsus kompozitsiya mashqlari. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. – Moskva: 2007.
4. Karshiboeva D.B. The role of composition in activation of creative abilities. // Экономика и социум. 2025, (3-1 (130)). – P. 152-156.
5. Шорохов Е.В. Композиция. – Москва: «Просвещение», 1986.